

İRTİCA OLAYLARI KARŞISINDA ATATÜRK

VEHBİ TANFER

GİRİŞ:

İrtica'nın sözlük anlamı hemen bütün sözlüklerde "geri dönme, geri dönücülük, eskiyi isteme" şeklindedir¹. Buna bağlı olarak "irtica hareketi" de, "yeni kurulan bir düzeni beğenmiyerek, eski düzene dönmek için girişilen eylem" diye tanımlanmaktadır. Yine aynı kökten türeyen "mürteci" sözcüğü de bu hareketleri yapan kimse için kullanılır. Arapça'dan alınan bu sözcüklerin yerine günümüzde "gerici, gericilik" sözcükleri de kullanılmaktadır. Fransızca'da ise "reaction, réactionnaire" sözcükleri aynı anlamı vermektedir. II. Abdülhamid zamanında (1900 yılında Abdülhamid'in tahta çıkışının 25. yılında) basılmış bulunan Şemseddin Sami'nin eseri "Kamûs-u Türkî" de ise "irtica" sözcüğüne yer verilmemiştir². "İrtica" sözcük olarak "İnkılâp" ile daima birbirinin karşıtı olarak sosyal, ekonomik, siyasal olaylarda sık sık kullanılır. Hemen her inkılâp (devrim, révolütion) irtica ile mücadele etmek durumunda olmuştur. Bu durum Türk tarihinin yakın döneminde ve özellikle Türk İnkılâb'ında da açık bir şekilde görülmüştür. Atatürk irticayı şöyle tanımlıyor: "*Her ilerici ve müspet gelişmeye karşı çıkan kuvvete irtica denir.*" Bunu somut bir örnekle de tanımlamaktadır: "*Türklerin 1453 zaferini, yani İstanbul'un fethini tasavvur buyurunuz. Bütün bir cihana karşı İstanbul'u ebediyen Türk camiasına mal etmiş olan kuvvet ve kudret, takriben aynı senelerde icad edilmiş olan matbaayı Türkiye'ye kabul için erbab-ı hukukun meş'um kuvvetini iktihama (yıkamak) muktedir olamamıştır.*"³

Atatürk'e göre siyasî egemenliğin, ekonomik çıkarların dine bağlanması ve dinin bu amaç için kullanılması "irtica" ve bunu yapan kimseler müstebittir. Bu görüşünü yine aynı konuşmasında şöyle belirtiyor: "*Vaktâti Muaviye ile Hazreti Ali karşı karşıya geldiler, Sıffîn vakasında Muaviye'nin askerleri Kur'an-ı Kerim'i mızraklarına diktiler ve Hazreti Ali'nin ordusunda da bu*

¹ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Mustafa Nihat Özön, *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, Larousse, a.g.madde. Rebhouse. *İngilizce-Türkçe Sözlük*.

² Aynı sözlükte II. Abdülhamit'in istibdat rejimi sebebiyle "İnkılâp, İhtilâl, Hürriyet" gibi sözcüklere de yer verilmemiştir.

³ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, s. 238, 5 Kasım 1925 Ankara Hukuk Fakültesi'nin açılış konuşması.

suretle tereddüt ve zaaf husule getirdiler. İşte o zaman dine mefsedet, İslâmlar arasına münaferet girdi ve o zaman hak olan Kur'an, haksızlığı kabule vasıta yapıldı. En mütehakkim hükümdarlardan olan Muaviye'nin nasıl bir hile neticesinde sıfat-ı hilâfeti de takdığını biliyorsunuz. Ondan sonra bütün müstebit hükümdarlar hep dini âlet edindiler; İhtiras ve istibdatlarını terviç için hep sınıf-ı ulemaya müracaat ettiler" ... "Üç buçuk dört sene evveline kadar, berhayat olan Osmanlı hükümdarları da aynı şeyleri yapmışlar, aynı hud'alardan istifade etmişlerdi... son Osmanlı hükümdarı Vahdettin'in harekâtı gözünüzün önündedir. Onun emriyledir ki, bile bile ölüme götürülen milleti kurtarmak isteyenler asî ilân edildi. Onun emriyle, millet ve vatani kurtarmak için kan döken aziz ordumuzun bağiler sürüsü olduğuna dair fetvalar veren ulema kıyafetli kimseler çıktı. Onlar bu fetvaları Yunan tayyareleriyle ordumuzun içine atıyorlardı." Atatürk, gerçek dine bağlı hocaların böyle müstebit hainlere asla alet olmadıklarını da sözlerine eklemiştir.

Türk tarihinin özellikle 17. yüzyılında başlayan ıslahat (yenileşme) hareketleri, karşısında irticayı buldu. Genellikle padişahların önyak oldukları bu yenileşme hareketleri ulema ve yeniçeri ordusunun tepkileriyle karşılaştı. Bu şekilde hayatını ilk kaybeden kişi de I. Osman (Genç) oldu. Bozulmuş bulunan Yeniçeri ve Sipahi Ocaklarını ortadan kaldırmak ve yerine Türkmenlere dayanan bir ordu kurmak isteyen Genç Osman'ın bu girişimi ilmiye sınıfının siyasî ve malî çıkarlarını ve nüfuzunu da tehdit ettiğinden, yapılmak istenen bu yenileşme hareketini engellemek için ocakları kışkırttılar. 18 Mayıs 1622 günü ayaklanan asîler Şeyhülislam'dan fetva alarak bazı devlet adamlarını öldürdüler ve 19 Mayıs'ta I. Mustafa'yı tahta çıkardılar. 20 Mayıs'ta da Genç Osman'ı öldürdüler. Yine aynı yüzyıldaki ikinci gerici olay ise Köprülü Mehmet Paşa'nın Sadarete getirilişinden sonra çıkan (2 Ekim 1656) Kadızadeliler isyanıdır. Amaçları tekkeleri ve İstanbul'daki camilerin birden fazla minaresini yıkmak idi. Bu ayaklanma bastırıldıysa da dinî safsata, dinî istismar hareketlerinin ne kadar tehlikeli olduğunu gösteriyordu. 18. yüzyılda tarihimize Lâle Devri diye geçen yenileşme hareketine karşı çıkan Patrona Halil İsyanı dönemin en büyük irtica olayı oldu. Lâle Devri içinde kabul edilen matbaaya da yine aynı yobaz düşünce karşı çıkmıştı. İrticanın en büyük silâhı dini istismar etmek idi. "Din elden gidiyor" sloganları irticanın değişmez sloganı oldu. Aynı sloganlar ulema ve Yeniçeri Ordusunun 1807'de Nizam-ı Cedid'i yıkarlarken bir kere daha duyuldu. III. Selim'in başlattığı "yeni düzen" hareketi, karşı çıkan irticaya yenildi ve Sultan hayatını kaybetti. İrtica hareketinin en önemli gücünü oluşturan Yeniçeri Ordusunun 1826'da kaldırılması

(Vakay-i Hayriye) ile birlikte II. Mahmut köklü bir yenileşme hareketine başlayabildi. Tanzimat Dönemi batının akıl ve ilim metodunun benimsenmesine yol açtı. İrticanın gücü kırıldığından isyan hareketleri başarılı olmadı. Fakat Sultan Mahmut irticanın gözünde “Gâvur Sultan” oldu. II. Mahmut ile başlayan bu yenileşme hareketleri batının insan haklarına dayanan siyasi, sosyal ekonomik kurumlarının ve sisteminin Osmanlı İmparatorluğu’na girmeye başlamasına yol açtı. Türk halkının içinden ilerici asker-sivil bir kadro yetiştirilerek ülkenin kaderinde rol almaya başladılar. Genç Osmanlılar bu kadronun en etkili organı oldu. 1876’da Kanun-u Esasi’nin ilânını takiben ilk kez parlamenter bir sistem başladı. Fakat bu yenileşme hareketi de, II. Abdülhamid’in İslâmcı müstebit tepkisi ile yıkıldı. İslâmcılık 1908 yılına kadar bu Sultanın baskı rejiminin ideolojisi olarak yaşadı. Abdülhamid’in bu müstebit idaresine karşı Genç Türk hareketi ve bu hareketin en güçlü organı olan İttihat ve Terakki’nin direnişi başladı. Genç Türk Hareketi 1908’de II. Meşrutiyet’in ilânını hazırladı. Abdülhamid’in istibdatı yıkıldı, rejimin en tehlikeli organı olan “Hafiy Teşkilâtı” dağıldı.

Buraya kadar irticanın tanımı ve kısaca Osmanlı İmparatorluğu’ndaki irtica hareketleri üzerinde durduk. Bundan sonra II. Meşrutiyet İnkılâbı ve buna karşı çıkan “31 Mart İrtica olayı” ile konunun esasına gireceğim. Yalnız açık bir biçimde görünen bir şey, irticanın dini her zaman bir silâh olarak kullanmasıdır.

31 Mart Olayı

II. Abdülhamid’in İslâmcı despotizmine karşı 1908 İnkılâbını başaran İttihat ve Terakki’nin iktidara doğrudan el koymaması ve perde arkasında kalması, devlet yönetiminde tecrübeli olmamaları zayıflık olarak görüldü. İkinci Meşrutiyeti gerçekleştirenlerin amacı başlangıçta Kanun-u Esasiye dayanarak parlâmenter bir rejim kurmaktı. “Teb’ay-ı Şahane” yerine, Fransız İhtilâlinin insan hakları sisteminin örneğine uygun olarak “vatan-daş” kavramını sistemleştirmek istiyorlardı. “Hürriyet” kavramı yeterince anlaşılmadan, bir avuç aydının eseri olan İkinci Meşrutiyet kısa bir süre sonra iç anarşiye yol açmaya başladı. Özellikle basın bu anarşinin en önemli bölümünü ve sebebini oluşturdu. Sayısız gazete birbirlerine çok karşıt fikirler kaosunun yaratıcısı oldu.

Bu ortam içinde özellikle İstanbul halkının söylentiler yolu ile tahrik edilmekte olduğu görülüyordu. İttihat Terakki’nin de içinde çıkar grupları oluşmuş ve sürgünden dönenler de yeni problemler çıkarmaya başlamış-

lardı. Fakat en önemlisi ordu içinde “Alaylı”, “Mektepli” çatışması idi. Eğitimin orduda hızlandırılması ve özellikle “namaz kılmak bahanesiyle askerin talim ve terbiyeden geri kalmalarına meydan verilmemesi” eğilimi tepkilere yol açmaya başladı. Alaylı subayların orduda modernleşmeye karşı tepkileri ile, dini tahrikler bütünleşmeye başladılar. Bir yandan modernleşme ve askerî eğitim, diğer yandan namaz saatleri ve vaaz saatleri çelişkisi bir gerici dinci propaganda malzemesi oldu. 1908 İnkılâbına karşı olanlar tarihî “din” malzemesini yine kullandılar. Yeni eğitim sisteminin Hassa Ordusuna gelmesinden hemen sonra “kâfirler idaresinin ordudan namazı kaldıracakları” şeklindeki tahrikler, İstanbul’un en küçük semtlerine kadar yayıldı. İlmiye sınıfına mensup hocalar, subayların zaafından yararlanarak askerî birliklerde bu fikri işlediler. Bu durumdan yararlanan “dinci irtica”nın Derviş Vahdetisi ve yandaşlarının tahrikleri, basındaki organları ve kurdukları “İttihad-ı Muhammedî” cemiyetinin desteği ile irtica ortamı giderek gelişti. Bu gelişmelerin sonucunda 30-31 Mart (12-13 Nisan) 1909 gecesi “Avcı Taburları” ayaklandılar, subaylarını hapsederek, yeşil bayraklı, sarıklı hocaların öncülüğünde “Ey kahramanlar, şeriat elden gidiyor, ne duruyorsunuz?” sloganları ile İstanbul’a yayıldılar. İsyanın önceden plânlandığı, örgütlendiği anlaşılıyordu. Şeriat istekleri, Meb’usan Meclisi’nden asilerin isteklerinin de özünü oluşturuyordu. İstanbul “irtica”nın elinde idi. Burada bu olayın ayrıntılarını vermek konumuzun dışındadır. Ancak din ile irticanın nasıl bir araya getirildiğini göstermesi bakımından önemini göstermek istedim.

Hareket Ordusu

Daha önceki irtica olaylarında, irticanın etkisi yıllarca sürmüştür. Örneğin II. Mahmut 1808’den 1826’ya kadar yenileşme hareketlerine girişmemişti. Çünkü irticanın karşısındaki yenileşme düşüncesi yeterince güçlü değildi. Oysa Genç Türk Hareketi ordu içinde ve dışında oldukça kuvvetliydi. İrticaya karşı en kararlı tutum, yine Makedonya’da bulunan askerî kuvvetlerden geldi. 3. ordudaki genç subaylar Meşrutiyet’i kurtarmak için İstanbul üzerine yürümekten başka çare görmüyorlardı. Genç subayların içinde en kararlı ve İstanbul üzerine yürümesinde gecikilmemesinin en ateşli savunucusu Mustafa Kemal idi. Bu fikrini ordu komutanına da kabul ettirdi. 14 Nisan günü Selanik Redif Tümeni’nin bütün alayları sefer durumuna getirildi. Tümenin Kurmay Başkanı Mustafa Kemal idi. Bu ordunun adının nasıl konduğunu M. Kemal şöyle anlatmaktadır:

“İrticayı bastırmayı üzerine alacak askerî kuvvetimiz için bir isim düşünmüştüm. Öyle bir isim olmasını istedim ki, çarpışan tarafların duygularına

İRTİCA OLAYLARI KARŞISINDA ATATÜRK

dokunmasın... Herkes bu ismi benimsiyebilsin... Fransızca "Mouvemet" manasına gelen hareket kelimesi aklıma geldi. Zaten yürüyüş halindeydik. Kuvvetlerimizin adı "Hareket ordusu" oldu."⁴ Hareket Ordusu'nun İstanbul halkına yayınladığı Hüseyin Hüsnü imzalı bildiriye de yine Mustafa Kemal'in kaleme aldığı aynı kaynaklarca belirtilmektedir⁵. Bu bildiride Abdülhamid'in uzun istibdat yönetiminin yıkıldığı belirtiliyor, mel'un ve vicdansız istibdat taraftarlarının alçak ve menfur hareketinin sebep olduğu kanlı isyan tel'in ediliyor, bu isyanı bastırmak üzere ordunun büyük bir kısmının Yeşilköy'e geldiği duyuruluyordu.

İstanbul'a giren hareket ordusu birkaç gün süren sokak çarpışmalarından sonra "irtica"nın kuvvetini kırdı. Abdülhamid'i tahttan indirdi. 20. yüzyılın Türkiye tarihinin ilk irtica olayı da Mustafa Kemal'in de çok önemli rol aldığı Hareket Ordusu aracılığı ile yenilmişti. Fakat din ve devlet, din ve millet işleri birbirinden ayrılmadıkça irtica yok olamazdı. Bu konuda en ileri düşünen kişi olan M. Kemal'in yalnız kalması sebebiyle düşüncelerini uygulayabilmesi için daha zaman gerekiyordu.

M. Kemal'in bu konuda cesur bir davranışı da Balkan Savaşı sırasında görülmektedir. Balkan Savaşında bozulan Türk ordusu perişan durumda, bütün Trakya'yı bırakarak Çatalca hattına çekilmiş, Mustafa Kemal de Çatalca'da birliklerde kurmay olarak görev aldı. Genel kurmay aracılığı ile Şeyhülislam'ın gelen bir yazıda askerinin maneviyatının yükseltilmesi için "din adamı" gönderilmesi önerilmektedir. Kendi birlikleri adına yanıt veren M. Kemal, Türk subayının askerine manevi güç verecek durumda olduğunu belirttikten sonra, din adamının gelmesinin tam tersine manevi çöküntü ifade edeceğini cesaretle açıklayıp, isteği geri çevirmişti⁶.

Millî Mücadele Dönemi

Birinci Dünya Savaşı sona erdiğinde Osmanlı İmparatorluğu artık tarihe karıştıyordu. "Avrupa'nın Hasta Adamı"nın mirası İtilâf Bloku tarafından yağmalanıyordu. Bu korkunç tablo M. Kemal'in 19 Mayıs 1919'da

⁴ Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, İstanbul 1966, s. 212-214, Y.H. C.I, s. 197-208.

⁵ Bildirinin tam metni, *İkinci Meşrutiyet'in İlânı ve Otuzbir Mart Hadisesi*, Yayına hazırlayan Faik Reşit Unat, Ankara 1960, s. 139. Avrupa'dan dönen Enver Bey, M. Kemal'in yıldızının parlamasından çekindiği için Merkez-i Umuminin desteğini sağladı ve M. Kemal pasif bir göreve getirilerek Enver Bey ön sırada yer aldı. Sina Akşin, *31 Mart Olayı*, Ankara 1970, s. 285.

⁶ Genelkurmay Askeri Tarih dergisi, Ankara 1980.

Samsun'a ayak basması ile değişti. M. Kemal Türk kelimesini, ulusal bağımsızlık ve ulusal egemenlik hareketinin dinamik gücü yaptı. Amasya Genelgesi milletin kurtuluşunu, yine milletin azim ve iradesine dayandı- rıyordu. Bu fikir ve buna dayanan hareket Erzurum ve Sivas Kongrelerin- de hızla gelişti. Giderek millete mal oldu. Millî bağımsızlık ve Millî ege- menlik fikri temel ideoloji yapılarak yeni bir Türk devletinin kuruluşu aşama aşama gerçekleşmekteydi. Millî egemenlik kavramı 1789 Fransız İhtilâli'nin ortaya koyduğu bir fikirdi ve Tanrı hakları sisteminden insan hakları sistemine geçişin de en açık ve somut ifadesiydi. Bu sebeple Padi- şah ve Osmanlı hükümeti Millî egemenlik fikrinin ve bu fikre dayanan Millî Mücadele'nin düşmanı oldular. 1920 Nisan'ında Ankara'da "Selâhi- yet-i Fevkalâdeyi Haiz" bir meclis toplanacağını anlaşılması üzerine, Pa- dişah ve Osmanlı hükümeti Meclis'in toplanmasını engelleyebilmek için yine dini istismar yoluna başvurdular ve "Fetva" yayımlanarak Millî Müca- deleyi yapanlar hain, asî ilân edildiler ve halk isyana kışkırtıldı. Anado- lu'nun çeşitli yerlerinde dinî kışkırtmalarla isyanlar patlak verdi. Ulusun ve vatanın varlığını tehdit eden bu isyanlar İhtilâl Meclisinin "İnkılâp" ka- nunlarını uygulamaları ile bastırıldı. T.B.M.M 29 Nisan 1920'de "Hıya- net-i Vataniye Kanunu"nu kabul ve 11 Eylül 1920'de "Firariler Hakkında Kanunla" İstiklâl Mahkemelerini kurdu. Böylece milletin egemenliğine da- yanan sistem inkılâp kanunları ile kuruluyordu. H. Vataniye Kanunu, T.B.M.M.'nin meşruluğuna karşı çıkanları vatan haini kabul ederken, İstiklâl Mahkemeleri vatan haini, asker kaçağı, asî, bozguncu, casus gibi bütün suçları cezalandırdılar. İdam dahil verdikleri kararlar kesin olup, derhal infaz ediliyordu. Padişahda toplanan dini ve geleneksel hanedan haklarına dayanan egemenlik sistemi yıkılıyor, 23 Nisan 1920'de egemen- lik İstanbul'dan Ankara'ya geçmekle kalmıyor, egemenliğin kaynağı mille- tin kendisi oluyordu. Görülüyor ki, "İrtica" milletin egemenliğine dayanan sisteme karşı çıkmakta ve bunu başarabilmek için de din bir kere daha araç olarak kullanılmaktadır. İrtica inkılâbın kanunları ve kuvveti tarafın- dan ezildi.

1876'da Kanun-u Esasî ulusal bir ihtilâl sonucu ilân edilmemiş ol- makla beraber, halkın siyasî haklar yönünden eşitliği, devlet yönetimine katılması ve denetlemesi, parlamenter bir sisteme bağlanmaya çalışıldı. Fa- kat buna rağmen I. Meşrutiyet Kanun-u Esasî'si (Anayasa) devletin mo- narşik ve teokratik niteliğini değiştirmede. Hatta Saltanatın Osmanlı Ha-

⁷ Ergün Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri 1920-1923*, Ankara 1975. Bu dönemde aralıklarla toplam 14 İstiklâl Mahkemesi görev yaptı.

nedanına ait olduğu, Padişah'ın kutsal ve sorumsuz bulunduğu esası kabul edildi. 1908 İnkılâbı ve 1909'da Kanun-u Esasî'de yapılan değişikliklere rağmen dinî vasıflara dokunulmadı ve egemenliğin kaynağı değiştirilmedi. 1919'da M. Kemal Anadolu'da bütün bir sistemi değiştirmeye kaynağından başladı. Egemenliğin kaynağı millet olunca tüm devlet, hukuk ve sosyal kurumlar da değişmek zorunda idi. Bunun ilk kurumu da T.B.M.M. oldu. Islahatçı Padişahlar gibi hanedan çıkarlarına bağlı olmayan, Genç Türkler gibi Osmanlı'yı yaşatma amacında olmayan, gücünü Tanrısal kaynaktan değil, ulusal iradede alan Atatürk'ün başarısında hiç şüphesiz en büyük etken çağdaş devlet hukuk ve sosyal düzenini kabul etmesi ve bunu aşama aşama Türk devlet ve toplum yapısına, sabırla öğreterek ve kararlı bir ihtilâlcî metodla uygulamasıdır.

Halife-Padişah yanlısı dinci çevreler M. Kemal'e T.B.M.M içinde de engel olmak istediler. Başkumandanlık Kanunu'nun kabulü sırasında, Mareşallik rütbesinin verilmesi sırasında tepki gösteren bu çevre büyük zaferin kazanılmasından sonra da O'nu vatandaşlık haklarından mahrum bırakmak gibi bir haince plânı uygulamak istedi. T.B.M.M.'nin sarıklı üyelerinden biri "Yunan'dan kurtulduk, bakalım M. Kemal'den nasıl kurtulacağız?" diyerek bu görüşünü dile getirmişti.

Atatürk, daha genç bir yüzbaşı iken Osmanlı İmparatorluğu'nun ömrünün bittiğini görmüş, Türk ulusuna dayanan yeni bağımsız bir Türk devleti kurulması gerektiğini belirtmişti. Anadolu'ya ayak basar basmaz 1919'da bu düşüncesini uygulamaya başlamıştı. Erzurum Kongresi sırasında, Mazhar Müfid'e bir gece, zaferden sonra devlet şeklinin Cumhuriyet olacağı, modern hukukun kabul edileceğini, tesettürün kalkacağını, latin harflerinin getirileceğini not ettirmiş ve Mazhar Müfid'in şaşkın bakışları karşısında "Cumhuriyet ilânında başarılı olalım da üst tarafı yeter" demişti. Zaferin kazanılmasını takiben, en önemli mesele Millî Egemenlik sisteminin kurumlaşmasında, Cumhuriyete doğru gidişte eski sistemin kurumlarının tasviyesi idi. 1 Kasım 1922'de Saltanat eski dünya görüşünden, yeni dünya görüşüne geçişin bir sonucu olarak kaldırıldı. Altı yüzyıllık Osmanlı Saltanatı, Atatürk'ün çok sert, ihtilâlcî kararlılığının en açık bir ifadesi olan şu konuşmasıyla kaldırılıyordu:

"Hâkimiyet ve saltanat hiç kimse tarafından hiç kimseye, ilim icabıdır diye; müzakere ile, münakaşa ile verilmez. Hâkimiyet, saltanat, kuvvetle, kudretle ve zorla alınır. Osmanogulları, zorla Türk milletinin, hâkimiyet ve saltanatına, vâziühüyle olmuşlardı; bu tasallutlarını altı asırdan beri idame eylemişlerdir. Şimdi de, Türk

milleti bu mütevacizlerin hadlerini ihtar ederek, hâkimiyet ve saltanatını, isyan ederek kendi eline, bilfiil, almış bulunuyor. Bu bir emr-i vakidir. Mevzuubahis olan; millete saltanatını, hâkimiyetini bırakacak mıyız bırakmıyacak mıyız? meselesi değildir. Mesele zaten emr-i vaki olmuş bir hakikati ifadeden ibarettir. Bu, behemehal, olacaktır. Burada içtima edenler, meclis ve herkes meseleyi tabî görürse fikrimce muvaffak olur. Aksi takdirde, yine hakikat usulü dairesinde ifade olunacaktır. Fakat ihtimal bazı kafalar kesilecektir.”⁸

Saltanatın bu ihtilâlcî tutumla kaldırılışı, muhafazakârların ve gericilerin ağır bir yenilgisi idi. Fakat bu olay Millî Mücadelenin lider kadrosu arasında da parçalanmaya yol açtı. Rauf Bey, Refet, Ali Fuat ve Kâzım Karabekir Paşaların muhalif tutumları saltanatçılara umut veriyordu. Atatürk’ü yurttaşlık haklarından yoksun bırakmak isteyen 2 Aralık 1922 tarihli Meclisteki önerge komplosu, bizzat M. Kemal tarafından bozuldu. Atatürk’ün aynı ay içinde Batı Anadolu gezisini fırsat bilen Meclisteki Saltanatçı grup “Hilâfet-i İslâmiye ve Büyük Millet Meclisi” başlıklı bir broşür yayınlayıp⁹, Meclisin halifesiz olamayacağını belirtip, halifede egemenlik haklarının toplanmasını istiyorlardı.

Millî egemenliğin sistem olarak ve kurumlaşarak gittikçe kuvvetlenmesi Atatürk’ün üstün başarılı uygulamalarıyla yerleşmesi, eski düzen taraftarlarını korkutuyor, taraftarların tutumu bir irtica hareketine doğru eğilim gösteriyordu. Atatürk’ün bu broşürü yayınlayan ve o eğilimde olan Saltanatçılara tepkisi sert oldu. İzmit’te yaptığı konuşmada “T.B.M.M halife’nin değildir ve olamaz. T.B.M.M yalnız ve yalnız milletindir”, 16 Ocak 1923’de İzmit’te yaptığı basın toplantısında “*İnkılâbın kanunu mevcut kanunların üstündedir. Bizi öldürmedikçe, bizim kafamızdaki cereyanı boğmadıkça başladığımız inkılâp ve ilerleme bir an bile durmayacaktır*” diye tamamladığı konuşması Türk İnkılâbının açık bir ihtarı oluyordu. 27 Ocak 1923’de İzmir’de annesinin mezarı başında “... bu kadar kan dökerek, milletin elde ettiği egemenliğin korunması ve savunması için gerekirse annemin yanına gitmekte asla tereddüt etmeyeceğim. Millî hâkimiyet uğrunda canımı vermek benim için bir vicdan ve namus borcu olsun.” diyerek ant içti. Atatürk inkılâp yolunda kararlı adımlarla ilerlerken ne yazık ki Millî Mücadele’ye birlikte başladığı bazı silah arkadaşları, karşısına geçmeye başladılar. Refet Paşa, Halife’ye çok sevdiği atını hediye edip, özel ziyaretlerde bulundu, Rauf Bey ve diğerlerinin de bu tutumu izlemeleri Halife’ye cesaret, Saltanatçılara cüret veriyor-

⁸ Nutuk, s. 494-5.

⁹ Seçil Akgün, *Hilâfetin Kaldırılması ve Sonuçları*, Ankara 1986 s. 119. *Nutuk*, s. 506.

du. Üç yıl kan dökülerek başarılan Millî hâkimiyetçi bir dünya görüşü karşısında "irtica" oluşuyordu. Atatürk bu gelişmeleri yakından izliyor, inkılâba karşı olanlara kendi azim ve iradesini sık sık ihtar ederek gösteriyordu. 20 Mart 1923'de Konya'da gençlerle yaptığı konuşma "irtica"ya karşı kararlılığının en güzel örneğidir:

*"Eğer onlara karşı benim şahsımdan birşey anlamak isterseniz derim ki, ben şahsen onların düşmanıyım. Onların olumsuz yönde atacakları bir adım, yalnız benim şahsî imanuma değil, yalnız benim gayeme değil, o adım benim milletimin hayatıyla ilgili, o adım benim milletimin hayatına karşı bir kasıt, o adım benim milletimin kalbine yöneltilmiş zehirli bir hançerdir. Benim ve benimle aynı fikirde olan arkadaşlarımla yapacağı şey mutlaka o adımı atanı tepelemektir... Sizlere bunun da fevkinde bir söz söylüyeyim. Farz-ı muhal eğer bunu sağlayacak kanunlar olmasa, bunu sağlayacak meclis olmasa, öyle olumsuz adım atanlar karşısında herkes çekilse ve ben kendi başıma yalnız kalsam, yine tepeler ve yine öldürürüm."*¹⁰

Bir yandan Lozan görüşmeleri sürüyor, bir yandan da Atatürk yurttan "İnkılâb"ın en önemli aşaması olan Cumhuriyet fikrini işliyordu. Fakat siyasi kıskançlık ve hizipleşmeler, irticaya cüret veriyordu. Henüz gerçek barış sağlanmamıştı. İngiltere ile yeni bir savaş çıkma ihtimali varken, yurt içinde Balkan Savaşı öncesinin anarşisini görmek istemeyen Atatürk, Cumhuriyet sözcüğünü kullanmıyordu. Birinci T.B.M.M. dağılmadan önce M. Kemal, 15 Nisan 1923'de Hıyanet-i Vataniye Kanunu'na ek bir madde koydurarak, "Saltanatı geri getirmek için çalışanları vatan haini" suçları içine aldirtmayı başardı.

Lozan'ın imzalanması ile barış sağlandı ve Atatürk'ün daha 22 Eylül'de bir Avusturyalı gazeteciye açıkladığı gibi 23 Nisan 1920'de kurulmuş bulunan sistemin artık adının konması sırası geldi ve 29 Ekim 1923'de yeni Türk devletinin adı kondu: "Türkiye Cumhuriyeti".

Cumhuriyet Dönemi

Ulusal bağımsızlığın savaşla kazanılması yeterli değildi. Bağımsız yaşamak için Türkiye'nin uygar dünyadaki yerini alması gerekiyordu. Atatürk bir gerçeği çok açık görüyor ve gösteriyordu. 1920'li yıllarda dünya nüfusunun 2/3'ü sömürge, 1/3'ü ise gelişmiş ülke idi. Sömürge durumunda olan toplumların en büyük kusuru ulusal terbiyeden (eğitim) yoksun olmaları idi. Millî Mücadele, millî bilinçlenme ve örgütlenmeyi başarmış ve

¹⁰ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c.2, s. 146.

29 Ekim 1923'de de devletin siyasî sistemi belirlenmişti. Fakat bu yeterli değildi. Devlet kurumlarının, hukuk sisteminin, sosyal yapının da modernleştirilmesi gerekiyordu. Yüzyıllardır teokratik bir devlet yönetiminde ve ümmet olarak yaşamış, hâlâ feodal ilişkiler içinde yaşayan, bir ülkenin tüm yapısının değiştirilmesi ancak inkılâp ile mümkündür.

Cumhuriyet'in en önemli meselesi, Cumhuriyet'in ilânından bir iki ay sonra gündeme geldi. Hilâfet meselesi. Hilâfet taraftarları, Cumhuriyet'in ilânında M. Kemal'in kararlılığına yenik düştüler, Hilâfetin kaldırılacağını anladıkları için yoğun bir Hilâfet yanlısı kampanyaya başladılar. Siyasî ortam da onlara umut veriyordu. Muhafazakârlar, İttihatçılar da M. Kemal'in karşısında idiler. Cumhuriyet'in ilânını bile bir olup bitti şeklinde ifade ediyorlardı. İstanbul'un inkılâp aleyhtarı basını, Halife'yi öven ve M.Kemal'i Filipinler Cumhurbaşkanı'na benzeten suçlamalara başladı. Ağa Han ve Emir Ali'nin Hilâfetin kaldırılmaması için Başbakan İsmet Paşa'ya yolladıkları mektupların bu basında yayınlanması üzerine Aralık 1923'de İstanbul'a bir İstiklâl Mahkemesi gönderildi¹¹. Basın mensupları yargılamada beraat ettiler. Fakat İstiklâl Mahkemeleri'nin yarattığı moral ortam sayesinde, mahkemenin görevinin sona ermesinden bir ay kadar sonra 3 Mart 1924'de Hilâfet kaldırıldı. Yine aynı gün "Tevhid-i Tedrisat Kanunu" ile Türk eğitimi lâik ve millî karakter kazandı. Bu iki olay Türk siyasî ve sosyal hayatında çok büyük bir inkılâptı. Fakat tepkiler gecikmedi. Önce muhafazakâr kadro Atatürk'ten ayrılıp yeni bir siyasi parti kurdu. Atatürk'ün inkılâpçı "Halk Partisi"nin karşısında muhafazakâr "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası"nın kuruluşu ve özellikle, "Parti itikad-ı diniyeye hürmetkârdır" ilkesini propaganda haline getirmesi, irticanın cesaretini artırdı. Cumhuriyet düşmanlarının ilk tepkisi 1925 Şubatında patlak verdi. İrticanın başında Şeyh Sait vardı. İsyân kısa zamanda Elazığ'dan Diyarbakır'a kadar yayıldı. Hükümeti kurma görevini tekrar İsmet Paşa aldı, 4 Mart 1925'de Takrir-i Sükûn Kanunu'nu Meclisten geçirdi ve 7 Martta Ankara ve İsyân Bölgesi İstiklâl Mahkemeleri kuruldu. Askerî önlemlerle başı ezilen irticacılar İstiklâl Mahkemelerinde yargılanıp cezalandırıldılar. 7 Mart 1925'den 7 Mart 1927'ye kadar çalışan bu iki İstiklâl Mahkemesi inkılâbın en önemli gücü oldular ve bu süre içinde şapka giyilmesi, tekke ve zaviyelerin kapatılışı, Medenî Kanun'un kabulü ve lâiklik yolunda birçok yeni adımlar atılması başarılıydı. İrtica özellikle şapkaya karşı birkaç yerde başkaldırıya da başı çabuk ezildi.

¹¹ Ergün Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri (1923-1927)*, Ankara 1982.

Atatürk, millî-lâik demokratik bir hukuk devleti olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerini Türk İnkılâbı ile atıyordu. Nutuk'ta bunu şu sözleriyle ifade ediyor: *"Yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inkılâpların gayesi, Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen asrî ve bütün mana ve eşkaliyle medenî bir heyet-i içtimaiye haline isâl etmektir. İnkılâbımızın umde-i asliyesi budur. Bu hakikati kabul edemeyen zihniyetleri lârumar etmek zarurîdir. Memleket behemehal asrî medenî ve müreffeh olacaktır. Bizim için bu, hayat davasıdır."*¹² *"Bu inkılâp milletin selâmeti namına hak namına yapıldı"*¹³ diyen Atatürk, yeni Türk devletinin Batı Avrupa demokrasilerinin dünya görüşü esasını örnek alarak atıldığını her fırsatta belirtiyordu. Hatta İstiklâl Mahkemeleri inkılâp esaslarını uygularken Atatürk, Cumhuriyet rejiminin faziletini anlatıyor, demokrasi esaslarını öğretiyordu. İşte "İrtica", bu insan hakları sistemine, millî egemenlik sistemine karşı çıkıyor, "İslam despotizminin kurulmasına çalışıyordu."

Şapka giydiği Kastamonu gezisinde (Ağustos 1925) Atatürk uygar dünyanın kıyafetini getirip, feste putlaşan fanatizmi kırarken, yaptığı konuşmalarda, uygarlık yolunu gösteriyordu. "Efendiler ve ey millet, iyi biliniz ki Türkiye Cumhuriyeti şeyhler, dervişler, müritler, mensuplar memleketi olamaz. En doğru, en hakiki tarikat, tarikat-ı medeniyedir. Medeniyetin emir ve talep ettiğini yapmak insan olmak için kâfidir."¹⁴

İrticanın şahsi çıkarlara, politikaya alet ederek yaptığı çaresiz çırpınışlar inkılâbın sert kanunları karşısında ezildi. İstiklâl Mahkemeleri'nin, "şapka giyilmesini kâfirlik ilân edip, dini politikaya alet eden ve devlete karşı isyan ederek vatana ihanet eden mürteciler için aldığı kararlar Türk Ceza Kanununun 163. maddesinin gerekçesini oluşturdu.

Görülüyor ki modern Türkiye "Lâik" temeller üzerine oturmaktadır. Din bir vicdan meselesi olarak vicdan özgürlüğü esasları ile sınırlanmakta, devlet ve millet işlerinden din uzaklaştırılmaktadır. Bu esası Atatürk şöyle açıklamaktadır: *"Lâiklik: Türkiye Cumhuriyetinin resmi dini yoktur. Devlet idaresinde bütün kanunlar, nizamlar ilmin muasır medeniyete temin ettiği esas ve şekillere, dünya ihtiyaçlarına göre yapılır ve tatbik edilir. Din telâkkisi vicdanî olduğundan, Cumhuriyet, din fikirlerini devlet ve dünya işlerinden ve siyasetten ayrı tutmayı milletimizin muasır terakkisinde başlıca muvaffakiyet âmili görür"*¹⁵.

¹² S.D.II, s. 214 (Ağustos 1925 Kastamonu gezisi)

¹³ Enver Ziya Karal, *Atatürk'ten Düşünceler*, İstanbul, 1986, s. 45 (Şubat 1924)

¹⁴ S.D.II, s. 215.

¹⁵ Afetinan, *Medenî Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, Ankara 1969, s. 56.

İrticanın sebep olduğu, inkılâbın en buhranlı 1925-1926 yılları Türkiye’de büyük olaylara ve sancılara sebep oldu. Bu ortamdan yararlanan itihatçılar ve Atatürk aleyhtarları, Haziran 1926 tarihinde İzmir’de “İnkılâpçı M. Kemal”e suikast hazırladılar. Olay önceden öğrenildi ve hainler İstiklâl Mahkemesi aracılığı ile cezalarını buldular. 1927 yılında fırtınalar ve sancılar sona erdi. İstiklâl Mahkemeleri’nin görevleri bitti. Ekim ayında M. Kemal (Atatürk) altı gün süren “Nutuk” ile 19 Mayıs 1919’dan Ekim 1927’ye kadar Türk İstiklal Savaşı ve Türk İnkılâbını açıkladı. Yeni Türk Devletini Türk Gençliğine emanet ederek konuşmasını tamamladı.

1928 Nisanında Teşkilât-ı Esasiye Kanunu lâikleştirildi. Uzun yıllar süren mücadeleler sonunda modern Türk devleti “Lâik” temel üzerine oturdu. Atatürk hızla sosyal ve kültür meselelerini de ele aldı. Ancak “İrtica” pusuda idi.

1930 yılı Ağustos’unda Atatürk, yeni bir parti kurdurtmak girişiminde bulundu. Fethi Bey’e “Serbest Cumhuriyet Fırkası”nı kurdurttu. İsteddiği tek şey “Lâik Cumhuriyet esaslarına sadık” kalınması idi. 1929-1930 dünya ekonomik buhranının Ege Bölgesinde yarattığı ekonomik sıkıntıdan yararlanan gerici çevreler bu yeni partiyi fırsat bildiler. Henüz 7 yaşında olan Cumhuriyet’in lâik esaslarının tehlikede olduğunu gören M. Kemal bu çok partili denemeden vazgeçti. Fırsatı kaçırdığını gören irtica, tekbir sesleri ve “Şeriat isteriz” sloganlarıyla 23 Aralık 1930’da Menemen kazasında bir kere daha ayaklandı. Genç yedeksubay Kubilay’ı vahşice kafasını keserek şehit etti. Atatürk, inkılâpçı tutumunu taviz vermeksizin sert biçimde gösterdi. Menemen’e gelen harp divanı bütün suçluları kısa sürede yargıladı ve cezalandırdı. İnkılâba baş kaldıran irticanın başı bir kere daha ezildi. Ocak 1931’de yayınlanan seçim bildirisinde Atatürk tüm ulustan ve milletvekili adaylarından “*Millî-Lâik-Cumhuriyet*” ilkelerine samimiyetle sadakat¹⁶ istiyordu. Bu temel ilkeler bugünkü Anayasamızın da ikinci maddesinde değişmez ve değiştirilemez bir şekilde yerini almıştır. Tüm milletvekilleri bu ilkeler üzerine and içmişlerdir.

Diğer bir irtica olayı da 1 Şubat 1933’de Bursa’da çıktı. Ezanın Türkçe okunması sebebiyle Bursa Ulu Cami’de namazdan çıkan halkı kıskırtarak Vilâyet önünde gösteriler yapıp, şeriat sloganları atan gericilere karşı, güvenlik kuvvetleri olaya derhal müdahale etti. Olayı kıskırtanlar tutuklandılar ve sorumlulukları sebebiyle görevlerinde ihmali görülenler işten atıldılar. Olay karşısında Cumhurbaşkanı M. Kemal Paşa (Atatürk)

¹⁶ Atatürk’ün *Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, Ankara 1964, s. 551.

çok sert ve yine tavizsiz kararlı tutumunu gösterdi. 6 Şubat 1933'de Bursa'da yaptığı açıklamada: "...*Hadiseye dikkatimizi çevirmemizin sebebi dini, siyaset ve herhangi bir tahrike vesile etmeye asla müsamaha etmiyeceğimizin bir daha anlaşılmasıdır. Meselenin mahiyeti esasen din değil, dildir. Kat'i olarak bilinmelidir ki Türk milletinin millî dili ve millî benliği bütün hayatında hâkim ve esas kalacaktır.*" diyerek taviz verilmiyeceğini bir kere daha gösterdi. Suçlular ağır hapis cezalarına çarptırıldılar. Cumhuriyet, irtica karşısında bir kere daha gücünü gösteriyordu.

SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküntü dönemi olan son üç yüz yılı yenileşme ve irtica mücadeleleri ile geçti. Her ilerici bir hareket hemen bir tepki ile karşılaştı. Fakat bütün gerici hamlelere rağmen yenileşme fikri adım adım ilerledi. İlerici düşüncenin kaynağı batıda olduğu için bu harekete "Batılılaşma" veya Atatürk'ün kullandığı biçimiyle "Muasır medeniyet (Çağdaş Uygarlık)" seviyesine çıkma denmektedir. Çağdaş uygarlık düzeyine çıkmak Türkiye'de Atatürkçü hareketin dinamik ideali ve bu ideale ulaşmanın dinamik gücü ise "Millî-Lâik" sistemdir. Cumhuriyet düşmanları ve tabii özellikle irticanın esas hedefi daima "Lâiklik" oldu.

Atatürk, modern Türkiye'nin doğuşunun metodu olan Türk İnkılâbı fikrini vicdanında millî bir sır olarak saklayıp sırası geldikçe aşama aşama uygulamaya koydu. Her aşamada gericilerin ve tutucuların tepkileriyle karşılaştı. Bu tepkileri inkılâpçı azimle yendi ve inkılâpçı Atatürk "İrtica" karşısında asla taviz vermedi. "İdare-i maslahatçılıkla inkılâp yapılamaz" diyen Atatürk, 19 Mayıs 1919'da Samsun'a ayak bastığı gün ne kadar kararlı ve inançlı ise, irticaya karşı 1938 yılında da yine aynı kararlı ve inançlı insandı. "*Tek başıma kalsam yine tepeler, yine öldürürüm*" sözü O'nun bu azminin ölümsüz bir ifadesidir.

İrtica günümüzde, 31 Mart ve Menemen olaylarındaki irtica değildir. Ama daha tecrübeli, iç ve dış maddi kaynakları olan, yaygınlaşmaya çalışın ve gelecekte devleti ele geçirmek, Atatürkçü sistemi yıkmak düşüncesini taşımaktadır. Türk gençliğine, Türk İstiklâl ve Türk Cumhuriyetini sonsuza kadar savunma ve yaşatma görevini veren Atatürk'ün, bu kutsal emanetini kanı ve canı bahasına da olsa ebediyen koruyacağına ve yaşatacağına and içmiş olan Türk gençliği, dün olduğu gibi bugün de aynı azim ve inançtır.